
УДК 94:323.85 (472.54) «19/20»

О.В. Каленик

ХАРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ ЯК ОСЕРЕДОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА СЛОБОЖАНЩИНІ

В статті аналізується історія становлення та розвитку Харківського інституту шляхетних дівчат, як одного із головних факторів освітнього та культурного розвитку Слобідської України у ХІХ – на початку ХХ ст. Дослідження будується на широкому колі документальних джерел.

Ключові слова: педагогічна освіта, жіноча освіта, Харківський інститут шляхетних дівчат, дворянство, громадськість, Товариство добродійності.

В статье анализируется история становления и развития Харьковского института благородных девиц, как одного из главных факторов образовательного и культурного развития Слободской Украины в ХІХ – начале ХХ веков. Исследование строится на широком круге документальных источников.

Ключевые слова: педагогическое образование, женское образование, Харьковский институт благородных девиц, дворянство, общественность, Общество благотворительности.

The history of establishment and development of Kharkiv institute of noble damsels as one of the main factors of educational and cultural development of Slobidska Ukraine in ХІХ – the beginning of ХХ centuries is analysed in the article. The research is built at the wide range of documentary sources.

Key words: pedagogical education, female education, Kharkiv institute of noble damsels, nobility, the community, Charity society.

Постановка проблеми. Актуальність теми

дослідження визначається, з одного боку, сучасним станом гуманітарних наук, що прагнуть до виявлення глибинних процесів історії жіночої освіти в Україні; з іншого боку, потребою об'єктивного вивчення історії Харківського інституту шляхетних дівчат, тієї широкої фактології, що дає різноманітний документальний матеріал для виявлення закономірностей і тенденцій його становлення та розвитку. Дослідження обраної проблеми також диктується необхідністю сучасного переосмислення багатьох суттєвих аспектів історичного розвитку Харківського інституту шляхетних дівчат в контексті історії педагогічної освіти на Слобожанщині, більш об'єктивного визначення його місця в історичному розвитку України. Таким чином, проблема вивчення історичного розвитку Харківського інституту шляхетних дівчат, як одного із головних факторів культурного розвитку України XIX – початку XX ст., сьогодні є актуальною та важливою.

Аналіз актуальних досліджень. Суттєвіший внесок у наукове вивчення історичного розвитку Харківського інституту шляхетних дівчат зробили С. Авербух [1], І.О. Анопов [2], Д.І. Багалеї, Д.П. Миллер [3], М. Баженов [4], М. Гніп [5], М. Жєбилев [14], І.П. Лазаревич [15], І.Ф. Прокопенко, Д.О. Кочат [20] та інші дослідники. Проаналізувавши їх роботи, можна зробити висновки про відсутність комплексного дослідження становлення та розвитку Харківського інституту шляхетних дівчат у XIX - на початку XX ст., де всі процеси були б розглянуті в єдиному історико-освітньому контексті. Проаналізовані праці не розставили однозначних акцентів у цьому питанні, а лише окреслили коло невирішених проблем. Ця обставина значною мірою і обумовила вибір теми та основних дослідницьких параметрів нашої статті. Наукова новизна роботи полягає в тому, що це є однією з перших спроб комплексно дослідити процес розвитку Харківського інституту шляхетних дівчат на протязі всього його існування.

Мета статті полягає у дослідженні процесу створення та розвитку Харківського інституту шляхетних дівчат, в аналізі основних напрямів діяльності інституту, у визначенні його ролі у культурному й освітньому житті Слобожанщини та України в цілому впродовж XIX – початку XX ст. Хронологічно рамки дослідження обумовлені тим, що Харківський інститут шляхетних дівчат виник і розвивався в межах 1812 - 1919 років. Саме цей період дозволяє показати еволюцію інституту і тенденції його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна освіта на Слобідській Україні має глибокі корені і тісно зв'язана з економічним, культурним і

громадським життям краю. Однією з найбільш яскравих сторінок у її історії був, заснований у 1812 р., Харківський інститут шляхетних дівчат – перший навчальний заклад подібного типу, що виникли на території України. На його досвіді і по його зразку вже пізніше були створені Полтавський (1818 р.), Одеський (1829 р.), Київський (1833 р.) і Керченський (1836 р.) інститути. Протягом 107 років Харківський інститут шляхетних дівчат був тим центром, навколо якого збиралися найбільш прогресивні діячі суспільно-педагогічного руху Харківщини.

Створення і перші кроки Харківського інституту шляхетних дівчат були тісно зв'язані з діяльністю Харківського Товариства добродійності, що виникло на Харківщині наприкінці 1811 р. з ініціативи місцевого дворянства. У його склад увійшли представники таких знатних родів як Шидловські, Стремоухови, Розаліон-Сошальські, Квітки, Абази, Зарудні, Бердяєви, Ковалевські та ін. У члени Товариства записалися також ректор Харківського університету Стойневич, професора Осиповський і Каменський, губернський прокурор Коханців, директор училищ Шредер, губернський скарбник Романов, голова лікарської управи Грумбах, а з інших регіонів – промисловець П.Г. Демидов [15, с.110-115]. Свою благодійну діяльність Товариство припускало фінансувати за рахунок щорічних членських внесків по 25 карбованців, а так називані “іменні” – П.Г. Демидов, М.С. Кіндратьєв і П.П. Веселицький щорічно жертвували від 300 до 1000 карбованців. Усього за перші чотири місяці існування Товариства нараховувало вже більш 200 членів. Був складений і затверджений у Міністерстві внутрішніх справ Статут Товариства [4, с. 22].

Його перші загальні збори, де були визначені основні напрямки діяльності й обраний керівний орган – Рада, відбулися 28 квітня 1812 р. Головою Ради був обраний губернський предводитель дворянства А.Ф. Квітка, а “правителем справ” його молодший брат Г.Ф. Квітка – у майбутньому видатний український письменник, засновник художньої прози в новій українській літературі, що часто використовував псевдонім “Оснoв'яненко”. Саме на настійну вимогу Григорія Федоровича вже на перших зборах Товариства добродійності мова зайшла про те, що “понад інші розпорядження до полегшення участі незаможних, воно зверне увагу і на дівчат шляхетних прізвищ по бідності позбавлених способів до одержання освіти пристойного званню їх” і тому було прийнято важливе рішення створити в Харкові особливий інститут “для виховання на перший випадок 20

дівчат дворянських прізвищ з бідного стану”. За задумом засновників, інститут був покликаний давати вихованкам педагогічну освіту, за допомогою якої вони могли б після закінчення навчального закладу “забезпечувати собі шляхетне проживання”, направляючи в маєтки багатих поміщиків для навчання їхніх дочок. Одночасно з ухваленням рішення про створення інституту було оголошено про початок збору коштів для реалізації цієї задачі. Вже незабаром дворянам Слобідсько-Української і інших губерній удалося зібрати 7 тис. крб. [8].

Поступово вся основна діяльність Харківського Товариства добродійності стала зводитися до заходів щодо створення інституту шляхетних дівчат, а основна організаторська робота полягла на плечі головного ініціатора цієї справи Г.Ф. Квітки. Протягом весни і літа 1812 р. він на правах правителя справ Ради Товариства особисто підбирав необхідні для занять приміщення, домовлявся з викладачами, купував підручники й одяг для вихованок, шукав нові так необхідні для інституту джерела фінансування [16, с. 32].

На загальних зборах Товариства добродійності 18 серпня 1812 року, на якому також були присутні харківський губернатор І.І. Бахтін, віце-губернатор В.Г. Муратов і інші представники губернської адміністрації, був затверджений Статут інституту, написаний ректором університету І.А. Стойневичем. У § 53 Статуту було сказано, що “ціль установи цього інституту є, щоб вихованням у ньому бідним дівчатам дати освіту і потрібні пізнання в науках і рукоділлі, за допомогою яких би вони, по випуску, могли здобути собі прожиток навчанням дітей чи працями рук своїх, уміючи при тім добрим порядком і ощадливістю уникати недоліку навіть у самому обмеженому стані” [10]. Основні положення Статуту були складені на основі “Статуту виховання шляхетних дівчат”, що був написаний Бецким ще в 1764 р. і призначений для столичних привілейованих навчальних закладів, насамперед для Смольного інституту. Саме тому в Статуті Стойневича передбачалися деякі істотні відмінності, що відповідали новому часу і місту. У відповідності зі своїм Статутом “Харківський інститут шляхетних дівчат Товариства добродійності” призначався не для вищого дворянства, а для бідних дівчат дворянського походження і для дочок обер-офіцерів. З кожного повіту Слобідсько-Української губернії дві дівчини з бідних дворянських родин повинні були виховуватися в закладі безкоштовно за рахунок Товариства добродійності [21, с.24].

Крім цих “дарових вихованок” в інститут передбачалося приймати і, так званих, пансіонерок і напівпансіонерок - самоплатних вихованок, за

яких повинні були платити батьки чи опікуни. При цьому пансіонерками і напівпансіонерками могли бути, як дворянки, так і дочки купців, почесних громадян і всіх інших станів, крім міщан та селян. Таким чином, Харківський інститут вже в момент свого утворення був одним з найбільш демократичних навчальних закладів подібного типу. Ще однією важливою особливістю Статуту Харківського інституту було те, що в ньому передбачалася турбота про працевлаштування й у цілому про подальшу долю його випускниць [25].

Заняття в інституті почалися 15 вересня 1812 р. Вони проходили в будинку, що належав викладачу Закону Божія священику Вознесенської церкви Василю Фотієву. Цей будинок знаходився на Москалівці на протилежному від міста берегу річки Харків. Для сполучення з містом керівництво інституту змушене було придбати власний паром. Така віддаленість від міста, а головне тіснота і непристосованість самого будинку В. Фотієва як для проведення занять, так і для проживання вихованок, змусила Раду інституту вже в 1813 р. терміново підшукувати нове приміщення. У 1813-1817 рр. інститут тимчасово розміщався в “Соборному приході” у будинку, що належав рідній сестрі Г.Ф. Квітки – М.Ф. Зарудної, а потім якийсь час у будинку його матері по Катеринославській вулиці (нині Полтавський шлях) [18, с. 75].

Тих 7 тис. кар., що були зібрані Товариством добродійності, виявилось, недостатньо для організації нормальної діяльності інституту шляхетних дівчат. Тільки за перший рік його існування витрати склали 14104 крб. У тому числі для утримання доглядачки, її помічниці і вчителів, а також на придбання книг, письмових приладь було витрачено 3750 карбованців, на утримання 20 вихованок – 2818; на придбання одягу і взуття – 986; на утримання приміщення і за його аренду, закупівлю дров, води, свіч, лік і оплату за роботу економа – 5960 карбованців [12].

У той час, пожертвувань від дворян надходило поки вкрай мало, а збільшення, за рішенням Ради, плати за навчання в інституті для пансіонерок – “самоплатних” вихованок з 250 крб. у 1812 р. до 300 крб. у 1816 р. і до 500 крб. у 1817 р. не могло покрити усіх витрат на утримання інституту. Тому основним джерелом фінансування стали особисті кошти Г.Ф. Квітки. За ствердженням сучасників, протягом п'яти років (1812-1816 р.) він витратив на утримання інституту майже усе своє майно [15, с. 191]. У цих умовах члени Товариства добродійності прийшли до висновку про необхідність перетворення інституту з приватного в державний

навчальний заклад зі стабільним джерелом фінансування. Уже 1815 р. на зборах Товариства добродійності була висловлена думка про необхідність включити інститут у число навчальних і виховних закладів, що функціонували під заступництвом імператриці Марії Федорівни. Була обговорена доля інституту серед широкої дворянської громадськості, що також одногласно висловилися за необхідність включення Харківського інституту до складу “Відомства установ імператриці Марії Федорівни” [18, с. 198].

Незважаючи на труднощі пов'язані з фінансуванням, інститут уже в перші роки свого існування успішно справлявся з тією задачею, що була перед ним поставлена. Кількість дівчат, що навчаються, швидко росло і до 1816 р. в інституті нараховувалося вже 20 штатних вихованок і 40 пансіонерок (з них 28 – на повному утриманні, 6 – напівпансіонерок і 6 – “прихожих”). У цьому ж році, 22 серпня, відбувся урочистий акт першого випуску “, що закінчили курс наук”. Крім членів Ради і викладачів інституту на випускному вечорі були присутні губернатор В.Г. Муратов, численні представники дворянства, що з'їхалися з усіх куточків Харківської губернії. Усі три перші випускниці, завдяки зусиллям Товариства добродійності, були працевлаштовані. Ружицька була залишена працювати в інституті помічницею доглядачки, а Петровська і Юносова вдало видані заміж. Пізніше Петровська активно включилася в суспільно-педагогічну діяльність і організувала в своєму будинку школу, у якій навчалися грамоті близько 20 дітей з бідних міщанських родин [2, с. 78].

У червні 1816 р. імператор Микола I уперше відвідав інститут, докладно оглянув його, уважно вивчив Статут, взяв участь у перевірці письмових творів, поговорив з вихованками і, звертаючись до членів Ради і викладачів. Рада Товариства добродійності вирішила скористатися сформованою сприятливою ситуацією і звернулася до великого князя з проханням сприяти, “щоб і цей інститут дівчат, як усі в обох столицях Росії існуючі подібні заклади був прийнятий під заступництво государині імператриці Марії Федорівни”. З цим же проханням Рада звернулася і до самого імператора Олександра I, що відвідав інститут у 1817 р. З його згоди Марії Федорівні був спрямований докладний звіт про історію створення і діяльності інституту, а від вихованок подарунок – вишита ними на тканині ікона. Пізніше вона була поміщена в церкву Санкт-Петербурзького училища ордена св. Катерини [16, с. 69]

У листопаді 1817 р. Марія Федорівна надіслала на ім'я Ради рескрипт, у якому доручала йому “обрати двох самих бідних дівчат – дочок чиновників, що добре служили, одного військового та другого цивільного для виховання в інституті Суспільства цього на утриманні Його Величності” [22]. Таким чином, з цього часу в інституті з'явилися дві стипендіатки імператора, що зберігалися аж до весни 1917 року. Першою такою стипендіаткою стала дочка поручика А. Кузьмицького – Наталя, яку зарахували в інститут у червні 1818 р. Її кандидатура була погоджена і запропонована командирами двох дивізій, що були розквартировані в Харківській губернії [13].

З 23 грудня 1817 р. Харківський дівочий інститут за рішенням Олександра I був прийнятий до складу Відомства установ імператриці Марії, тобто з цього часу він став державним закладом і одержав офіційну назву – “Харківський інститут шляхетних дівчат” [25]. У наступному 1818 р. був прийнятий новий Статут і сформовані нові органи керування інститутом. Статут 1818 р. був розроблений на основі попереднього і з незначними змінами діяв до 1855 р., коли вийшов загальний Статут жіночих навчальних закладів відомства установ імператриці. Важлива його відмінність від Статуту 1812 р. полягала в тому, що він передбачав нову систему керування і розширення джерел фінансування. Уся діяльність інституту тепер керувалася і контролювалася главою Відомства – імператрицею Марією Федорівною через спеціальну канцелярію, розташовану в стінах Зимового палацу. Безпосередньо в самому Харківському інституті основним розпорядницьким і виконавчим органом була Рада інституту, що обиралася дворянством Слобідсько-Української (з 1836 р. – Харківської) губернії і складався з голови і трьох членів; завідувача господарською частиною і навчальною. З правом дорадчого голосу у засіданнях Ради повинна була брати участь начальниця інституту. Згідно нового Статуту Рада повинна була засідати один раз у тиждень, і щотижневі відомості про поведінку, успіхи вихованок і витрати на утримання інституту відсилати в Санкт-Петербург [18, с. 74].

Службовці інституту тепер вважалися такими, що перебували на державній службі і тому повинні були носити мундири. У розпорядженні члена Ради, що завідував господарською частиною, знаходився економ. Він турбувався про постачання інституту всім необхідним для забезпечення побутових потреб і навчального процесу. У розпорядженні члена Ради, що завідував навчальною частиною, знаходилися

інспектор і вчителі. Інспектор зобов'язаний був регулярно бувати на заняттях, стежити за якістю викладання. Він складав розклад уроків, давав розпорядження на купівлю навчальних посібників і різних навчальних приладь [22].

Члени першої Ради інституту були обрані в березні 1818 р. на надзвичайному засіданні Ради добродійності. Харківський губернський предводитель дворянства, підполковник А.Ф. Квітка став головою Ради, харківський повітовий предводитель дворянства капітан Г.Ф. Квітка - завідувачем господарською частиною, випускник Харківського університету Зарудний - завідувачем навчальною частиною і поручик Лосєв - радним суддею. Вже 11 квітня імператор затвердив голову і членів Ради інституту, а 5 травня 1818 р., після молебню в церкві Святого Дмитра, відбулося його перше засідання [9].

Перехід інституту в розряд державних істотно поліпшив його матеріально-фінансовий стан. Від Відомства установ імператриці він став щорічно одержувати 3000 карбованців. Набагато більший інтерес до закладу стали виявляти і добродійники з числа приватних осіб. Так, відомий по всій Російській імперії П.Г. Демидов, який вважав, що допомагати розвитку освіти є "першим боргом мислячого людини", пожертвував 20 тис. крб. на будівництво приміщення для інституту і щорічно надавав грошову допомогу в розмірі 1000 крб. За його щедрість імператриця наказала розмістити портрет Демидова в залі інституту, і щороку в день його ангела вихованки повинні були молитися про його здоров'я [21, с. 69].

Касу інституту також поповнило пожертвування в сумі 10 тис. крб. на купівлю будинку Мартинович, що зробив голова Ради інституту А.Ф. Квітка. Генерал від інфантерії граф Каменський пожертвував 5 тис. крб. [9]. У 1828 р. по клопотанню Марії Федорівни було видано указ імператора Миколи I про щорічне наділення інституту 4 тис. крб. з Харківського, Курського, Орловського, Воронезького та Катеринославського Наказів суспільного піклування, а в 1830 р. - указ про щорічне наділення інституту 6 тис. крб. з доходів міст Слобідсько-Української губернії, що призначалися для утримання в інституті шести купецьких дочок. Після смерті Марії Федорівни в жовтні 1828 р., відповідно до її духовного заповіту, інститут одержав у своє розпорядження ще близько 14 тис. крб. у цінних паперах, щорічні відсотки від яких також стали важливим джерелом його фінансування [11, с. 63 - 74].

Дворянство Слобідсько-Української губернії в 1820-30-х роках добровільно поклало на себе спеціальний місцевий податок на утримання

дівочого інституту. Поміщики платили його в залежності від того, якою кількістю селян вони володіли – 5 копійок з кожної селянської душі. Крім цього, в самому інституті було збільшене число самоплатних вихованок і виросла плата за їхнє навчання і утримання. При цьому місцева адміністрація почала активно допомагати Раді інституту стягувати ті гроші, що заборгували за навчання батьки й опікуни деяких вихованок. Так, у 1828 р. по скарзі Ради губернатор С.Ф. Паскевич віддав розпорядження місцевої поліції стягнути на користь інституту 437 крб. 50 коп. з поміщика Ізюмського повіту князя А. Шахматова, 2175 крб. з поміщиці Сумського повіту М. Кирьянної, 1187 крб. 50 коп. з поміщиків Ізюмського повіту И. Ревлева та А. Раєвської і 452 крб. з поміщиці Харківського повіту Н. Малиніної [12].

З переходом інституту під покровительство імператриці Марії і оголошенням служби в ньому державною Рада отримала можливість запросити в свої стіни кращі педагогічні сили харківських університету, педагогічного інституту і гімназії. Вже в 1818 р. педагогічний колектив інституту мав в своєму числі професорів: російської мови і словесності - О.І. Оптовцева, П.Н. Рейнольського, фізики і математики - М. К. Робуша, історії і географії - Я.Г. Прожанського, який числився у штаті колеґіуму. Німецьку мову вів викладач гімназії І.О. Ольденборґер. Французькій мові навчав викладач гімназії, а пізніше ректор університету і член Ради інституту шляхетних дівчат по учбовій частині український поет П.П. Гулак-Артемовський [4, с. 7-9].

Інститутським лікарем був ад'юнкт хірургії при університеті Колюмна-Вігура. Високі моральні якості цього вченого і лікаря демонструє такий випадок. В інституті розповсюдилася епідемія коклюша, викликана непогодою. Інфекційна хвороба серед дітей була настільки сильною, що не пощадила і саму начальницю. Лікар вжив енергійних заходів до припинення епідемії, лишивши свою приватну практику (не дивлячись на те, що в інституті він служив без всякої оплати за свою працю). Колюмна-Вігура безплатно постачив лікарню потрібними ліками. Завдяки, його старанням одна вихованка (Білозерова), визнана навіть на консиліумі лікарів безнадійною, була врятована. За це Рада інституту просила імператрицю "від щедрот її величності" нагородити доктора цінним подарунком. Батько Білозерової віддав на користь інституту свою річну пенсію - 200 карбованців. Це була щира вдячність за врятування доньки [5, с. 29].

Отримані з усіх цих джерел кошти використовувалися Радою інституту, насамперед на розвиток його матеріальної бази – придбання і пристрій нових навчальних приміщень, організацію для вихованок повноцінного харчування, купівлю необхідних підручників і наочного приладдя, а так само на формування штату постійних співробітників, вихователів і викладачів інституту. У 1818 р. на Благовіщенській вулиці зовсім недалеко від Дмитрієвської церкви Рада придбала в полковниці Шарাপової за 30,5 тис. крб. просторий будинок, що був значно розширений і переустаткований під навчальний і житловий корпус інституту. При будинку розташовувався великий сад і город, що з боку вулиці був обгороджений частоколом, а з інших сторін – тином із хмизу. Тут вихованки грали, займалися фізичним вихованням, деяким рукоділлям, а також вчилися доглядати за садом і городом [12].

У 1821 р. Рада інституту зуміла значно розширити цю територію шляхом купівлі за 15 тис. крб. сусіднього будинку Мартинових з ділянкою. У 1823 р. купували так само половину двору Рядкова з фруктовим садом за 4,8 тис. крб. На гроші, зібрані викладачами інституту (7,2 тис. крб.), а так само пожертвування П.Г. Демидова (4 тис. крб.) і імператриці Марії (1 тис. крб.), була споруджена інститутська церква в ім'я святої Марії Магдалини. Її освячення відбулося 22 липня 1822 р. Усі ці будинки інституту займав до 1839 р., а пізніше на цій території була розміщена Олександрівська лікарня. Благовіщенську вулицю в пам'ять про інститут шляхетних дівчат харків'яни довго називали Староінститутською [7. С. 129].

У 1829 р. куратор Харківського інституту шляхетних дівчат імператор Микола I передав у його розпорядження один з найкращих будинків у місті, що було побудовано за проектом Московського архітектора Д.Т. Топорова і спочатку призначалося для пристрою кадетського корпусу. Однак, тодішній малоросійський генерал-губернатор М.Г. Репнін домігся переведення цього корпусу в Полтаву – адміністративний центр генерал-губернаторства. Хоча Харківське дворянство було дуже невдоволено тим, що його позбавили створення свого кадетського корпусу, про що воно мріяло протягом декількох десятиліть, проте інститут шляхетних дівчат у результаті цієї події одержав новий будинок по вул. Сумський, 33, що ідеально відповідав потребам подібної навчально-виховної установи [6, с. 62-64].

Труднощі для всього колективу інституту в досліджуваний період полягали не тільки і не стільки в постійному, хронічному фінансовому

дефіциті. Труднощі витікали перш за все з тієї політичної обстановки в Росії, яка в історичному процесі характеризується як період контрреформ. 23 серпня 1884 р. проект нового університетського статуту, внесений до Державної ради, стає законом. Він цілком ліквідував автономію університетів в та інших навчальних закладів, і віддав їх під владу міністра і попечителя навчального округу. Відповідно до статуту 1863 р. усі виборні посади - ректора, деканів і професорів належали заміщенню через призначення, а не шляхом виборів. Причому при призначенні даної особи враховувалися не лише вчені якості і заслуги, але і релігійно-моральні і патріотичні напрямки (тобто політична благонадійність). Безпосереднім начальником вищих і середніх навчальних закладів стає попечитель [18, с. 132].

Харківський жіночий інститут випускав все більше і більше фахівців народної освіти. У зв'язку з цим у другій половині XIX ст. виникає проблема їхнього працевлаштування. Багато випускниць лишалися без роботи. Тільки у 1890 р. в Харкові було засноване Товариство взаємної допомоги учительок і виховательок. Товариство не тільки видавало грошові позички, безповоротну чи періодичну допомогу для дійсних членів (таких у 1897 р. налічувалося 469). Воно активно сприяло в підшукуванні місць і занять. У назнаному році записалася на отримання місць 201 молода жінка, із них на посади гувернанток 66, учительок 78, бонн 63. Отримали місця 100 жінок. Щоправда, замовлень надійшло 445, але в місті Харкові потрібно було всього 143. Решту вакансій треба було заміщувати тільки шляхом виїзду на периферію, де умови життя були мало сприятливими, а тому не прийнятними для дівчат і молодих жінок [15, с. 180].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши наукові роботи джерела з обраної теми, можна зробити висновок про те, що Харківський інститут шляхетних дівчат в 1812 - 1919 рр. готував педагогічні кадри середньої ланки і відіграв значну роль в активізації культурних процесів на Слобожанщині. Майже 107-річний шлях розвитку цього педагогічного учбового закладу був досить складним. За роки існування змінювались його відомча приналежність, структура і форми організація управління, джерела фінансування, місце розташування, кількісний і якісний склад викладачів і слухачок тощо. Без зміни залишилося тільки одне – цей учбовий заклад завжди залишався найбільш вагомим і авторитетним у Харківському регіоні учбово-методичним центром з підготовки

учителів. Він зіграв суттєву роль у підвищенні рівня грамотності українського населення, у залученні жіноцтва до праці в галузі народної освіти. Дівчата, які пройшли курс навчання в Харківському інституті шляхетних дівчат, в українському суспільстві були носіями добра і світла.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авербух С. Обитель мудрых дев: Харьковский институт благородных девиц // Городская газета. – 1998. – № 11. – 19 марта.
2. Анопов И.А. Опыт систематического обозрения материалов к изучению современного состояния среднего и высшего образования в России. – СПб.: Тип. А. Бенке, 1889. – 564 с.
3. Багалея Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655 – 1905). Истор. монография. В 2-х т. / Репринт. изд. – Х., 1993. – Т. 2 – 975 с.
4. Баженов Н. Прошлое Харьковского института благородных девиц. – Х.: Тип. газеты Южный край, 1912. – 31 с.
5. Гніп М. Початкова освіта на Слобожанщині першої половини ХІХ ст.: Зб. наук. дослід. каф. історії української літ. – Х.: Гос. тип., 1930. – 116 с.
6. Годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1897 год. – Х.: Тип. ун-та, 1898. – 79 с.
7. Памятная книжка Харьковской губернии на 1883 год. – Х.: Изд-во Харьков. губ. стат. ком., 1883. – 159 с.
8. Державний архів Харківської області. Ф.3. – Оп. 19. – Спр. 12. – Арк.1-9.
9. Державний архів Харківської області. Ф.3. – Оп. 31. – Спр. 89. – Арк. 12.
10. Державний архів Харківської області. Ф.3. – Оп. 35. – Спр. 133. – Арк. 1.
11. Державний архів Харківської області. Ф.3. – Оп. 35. – Спр. 133. – Арк. 19.
12. Державний архів Харківської області. Ф.3. – Оп. 35. – Спр. 133. – Арк. 6.
13. Державний архів Харківської області. Ф.3. – Оп. 75. – Спр. 311. – Арк. 1-17.
14. Жебылев Н. Исторический очерк деятельности Харьковского института благородных девиц за 100 лет его существования (с 1812-го по 1912-й год). – Х.: Тип. Печатное дело, 1912 – 975 с.
15. Лазаревич И.П. Деятельность женщин. – Х.: Тип. Зильберберга, 1883. – 195 с.
16. Обзор бюджета Харьковского губернского земства. – Х.: Тип. Печатное дело, 1912. – 141 с.
17. Обзор деятельности Харьковского губернского земства 1865 – 1898 г. – Х.: Тип. М. Зильберберга, 1900. – 105, 106 с.
18. Обзор Харьковской губернии за 1913 г. – Х.: Тип. губ. правления, 1913. – 171 с.
19. Программа для поступления в Харьковский институт благородных девиц. – Х.: Тип. упр. полицмейстера, 1915. – 31 с.
20. Прокопенко И.Ф., Кочат Д.А. История становления и развития народного образования на территории Харьковщины в дооктябрьский период (ХІХ – нач. ХХ в.). – Х.: ХГПИ, 1990. – 81 с.
21. Статистический справочник по Харьковской губернии. – Х.: Тип. А. Либина, 1912. – 32,107 с.
22. Харьковские губернские ведомости. – 1883. – 3 июня.
23. Харьковские губернские ведомости. – 1899. – 19 июня.
24. Южный край . – 1911. – 16 декабря.
25. Южный край. – 1901. – 25 сентября.